

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Заушнікова Марина Юріївна

УДК 159.923.2:371.132:316

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЛОГОПЕДА**

19.00.07 – Педагогічна та вікова психологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі психології факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
Долинська Любов Василівна,
Національний педагогічний університет,
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Улунова Ганна Євгенівна,
Сумський державний університет,
доцент кафедри психології, політології та
соціокультурних технологій;

кандидат психологічних наук
Бевзюк Інна Миколаївна,
Тренінговий центр прокурорів України
при Офісі Генерального прокурора України,
консультант аналітичного відділу підготовки прокурорів.

Захист відбудеться «20» квітня 2021 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «17» березня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Волошина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку системи вищої освіти в Україні диктується Європейською орієнтацією, що зумовлює оновлення підходів до освоєння професійної діяльності. Зміст професійної підготовки не завжди задовольняє сучасне суспільство, тому основними стратегічними напрямками його удосконалення є підвищення якості підготовки фахівців з урахуванням специфіки майбутнього фаху та вимог до обраного виду діяльності. Особливо звертається увага на діяльність вчителя, яка, окрім професійних здібностей, умінь і навичок пред'являє вимоги і до особистості педагога. В переліку професійно-значущих якостей особистості вчителя одне з провідних місць займає його комунікативна компетентність, яка також має свою специфіку відповідно конкретної спеціальності. Особливо яскраво ця специфіка проявляється в корекційній педагогіці, зокрема логопедії, оскільки вона зумовлюється характером мовленнєвих порушень у розвитку дитини.

У психологічній літературі феномен комунікативної компетентності досліджувався у загальнотеоретичному контексті (Г. О. Балл, Ю. М. Жуков, Ю. М. Ємельянов, Г. С. Костюк, Л. А. Петровська та інші), при вивченні процесів міжособистісної взаємодії (В. М. Куніцина, Б. Ф. Ломов), значення комунікативних якостей у педагогічній діяльності (С. Д. Максименко, Л. А. Петровська, Т. Д. Щербан та ін.), у галузі управління (Л. Е. Орбан-Лембрик та ін.), як чинник ефективного спілкування (Л. В. Долинська, Л. А. Петровська) та успішності професійної діяльності фахівців (Н. Б. Завіниченко, М. М. Заброцький, С. Д. Максименко та ін.).

Дослідники (Є. О. Клімов, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова та ін.) вважають комунікативну компетентність провідною складовою професійної компетентності, яка має в кожному виді професійної діяльності власну специфіку.

Останнім часом з'явилося багато досліджень, присвячених удосконаленню процесу розвитку та формування комунікативної компетентності фахівців різного профілю: учителів (В. А. Кан-Калік, І. О. Зимня та ін.), психологів (Н. Б. Завіниченко, Л. В. Долинська, Н. В. Чепелева та ін.), менеджерів (О. А. Алілуйко, В. П. Черевко та ін.), лікарів (М. П. Тимофієва, Л. А. Цветкова), офіцерів (О. І. Ємелін та ін.), прокурорів (І. М. Бевзюк).

Аналіз наукових джерел засвідчує, що специфіка, зміст, структура, психологічні умови та особливості формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки не були предметом наукового дослідження, тоді як їх виявлення сприятиме підвищенню ефективності процесу професійної підготовки майбутніх фахівців даної спеціальності.

Отже, соціальна значущість і недостатня розробленість теоретичних та прикладних аспектів проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до плану науково-дослідних робіт кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом «Зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів» і затверджена Вченою радою університету (протокол № 5 від 25 грудня

2014 року) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 24 березня 2015 року).

Мета дослідження – теоретико-емпіричне вивчення особливостей, динаміки та психологічних умов формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда; обґрунтування, розробка та апробація програми формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки.

Об'єкт дослідження – комунікативна компетентність майбутнього логопеда.

Предмет дослідження – психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що комунікативна компетентність майбутнього логопеда в процесі його навчання у закладі вищої освіти розвивається недостатньо ефективно; підвищення рівня комунікативної компетентності майбутнього логопеда забезпечується активізацією психологічних умов формування комунікативної компетентності (особистісно-професійна зрілість; гуманістична спрямованість; комунікативні та організаторські здібності; професійна спрямованість; духовно-професійно-психологічна культура; рефлексивні процеси; саморегуляція поведінки) із застосуванням активних соціально-психологічних методів навчання.

Завдання дослідження:

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення сутності, психологічних умов формування комунікативної компетентності особистості та особливості професійної діяльності логопеда й зміст його комунікативно-мовленнєвої підготовки.

2. Обґрунтувати структурні компоненти, критерії та показники комунікативної компетентності майбутнього логопеда.

3. Експериментально дослідити психологічні особливості прояву структурних компонентів комунікативної компетентності майбутнього логопеда, рівні її розвитку та динаміку в процесі професійної підготовки.

4. Емпірично визначити психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда.

5. Обґрунтувати, розробити та апробувати програму формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки, скласти психолого-педагогічні рекомендації викладачам закладів вищої освіти та студентам щодо розвитку комунікативної компетентності у майбутніх логопедів.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: положення системного (Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, Л. С. Виготський, Б. С. Ломов та ін.); компетентнісного (Є. Ф. Зеєр, І. О. Зимня, Н. В. Чепелева та ін.) та особистісно-орієнтованого підходів (К. О. Абульханова-Славська, І. Д. Бех, О. В. Бондаревська, І. С. Булах, К. Роджерс, І. С. Якіманська та ін.); дослідження особливостей комунікативної підготовки фахівців різного профілю (І. М. Бєвзюк, Л. В. Долинська, Є. О. Клімов, А. К. Маркова, Л. А. Петровська, А. Є. Улунова та ін.); психологічних особливостей професійної діяльності педагога (Г. О. Балл, І. Д. Бех, І. О. Зимня, В. А. Кан-Калік, Н. В. Кузьміна та ін.); мовленнєвої підготовки логопеда (Н. Г. Пахомова, Ю. В. Пінчук, Л. М. Томіч, М. К. Шеремет та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання мети та поставлених завдань було використано комплекс різноманітних методів: *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація літературних джерел; методи теоретичного моделювання та системного аналізу при визначенні мети, гіпотези та завдань дослідження; *емпіричні методи*: спостереження, анкетування, тестування, експертне оцінювання, психолого-педагогічний експеримент; *математичні методи*: методи статистичної обробки емпіричних даних (χ^2 -критерій Пірсона, коефіцієнт кореляції Спірмена та t-критерій Стьюдента). Результати емпіричних досліджень підлягали статистичному аналізу в програмах Excel та SPSS Statistics for Windows.

На різних етапах дослідження було використано комплекс взаємодоповнюючих психодіагностичних методик з метою вивчення особливостей розвитку складових та визначення психологічних умов формування комунікативної компетентності: «Мотиви вибору професії» (Р. В. Овчарова); «Оцінка рівня комунікабельності» (В. Ф. Ряховський); «Діагностика соціально-психологічних установок особистості» (О. Ф. Потьомкіна); «Шкала Фейя»; «Чи вміємо ми правильно слухати?» (В. М. Карандашев); «Чи вміємо переконувати інших?» (В. М. Карандашев); «Експертна оцінка невербальної комунікації» (О. М. Кузнецов); «Оцінка комунікативного самоконтролю» (М. Снайдер); «Суб'єктивна оцінка міжособистісних стосунків» (С. В. Духновський); «Тест-опитувальник особистісної зрілості» (Ю. З. Гільбух); «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (В. В. Бойко); анкета «КОЗ» (Б. А. Федоришин); «Діагностика спрямованості навчальної мотивації» (Т. Д. Дубовицька); «Духовна культура особистості педагога» (Н. Д. Вінник); «Діагностика індивідуальної міри прояву рефлексивності» (А. В. Карпов); «Стиль саморегуляції поведінки – 98» (ССП-98) (В. І. Моросанова, О. М. Коноз).

Експериментальна база дослідження. Дослідження було здійснено на базі Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика». Загальна вибірка складала 222 здобувача вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 016 «Спеціальна освіта», спеціалізації «Логопедія». Дослідження виконувалося у три етапи (пошуковий, дослідницько-експериментальний, узагальнюючий) впродовж 2014 – 2016, 2019 – 2020 років.

Наукова новизна й теоретична значущість результатів дослідження:

– *вперше*: визначено поняття «*комунікативна компетентність логопеда*» як інтегративне психологічне утворення фахівця у галузі спеціальної освіти, який володіє необхідним комплексом знань та вмінь з психології професійного спілкування, є позитивно мотивованим до комунікації з особами з порушеннями мовлення, актуалізує позицію безумовного прийняття іншого й ефективно реалізує комунікативну взаємодію в межах свого фаху; виявлено специфіку та обґрунтовано зміст і структуру (когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий компоненти) комунікативної компетентності логопеда як професійно значущого утворення його діяльності; визначено критерії діагностування (професійно-комунікативна підготовленість; схильність до обраної професії; безумовне прийняття осіб із порушеннями мовлення; володіння вербальними і невербальними засобами спілкування; позитивні міжособистісні взаємини майбутнього логопеда з особами із

порушеннями мовлення), *показники* (знання з психології спілкування; усвідомлення майбутнім логопедом власного рівня комунікативної компетентності; позитивна професійна мотивація; загальний рівень комунікабельності; установка на реалізацію діяльності та на взаємодію з особами із порушеннями мовлення; ставлення до осіб з порушеннями мовлення; уміння слухати і переконувати; ораторські вміння; розуміння вербальної і невербальної комунікації; рівень комунікативного самоконтролю; труднощі у спілкуванні з іншими), *рівні* (високий, середній, низький) і недостатню динаміку цього феномена впродовж професійної підготовки логопеда у закладі вищої освіти; обґрунтовано та доведено *психологічні умови* формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда (особистісно-професійна зрілість; гуманістична спрямованість; комунікативні та організаторські здібності; професійна спрямованість; духовно-професійно-психологічна культура; рефлексивні процеси; саморегуляція поведінки); теоретично *обґрунтовано модель* та створено, апробовано і доведено ефективність *тренінгової програми* формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки;

– *поглиблено, розширено та доповнено*: методичне забезпечення психодіагностичного вивчення комунікативної компетентності майбутнього логопеда; засоби та техніки формування комунікативної компетентності особистості;

– *набули подальшого розвитку*: поняття «комунікативна компетентність» із врахуванням специфіки професійного спілкування; наукові уявлення про процес формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що адаптований пакет психодіагностичних методик з вивчення комунікативної компетентності майбутнього логопеда, розроблена, апробована та впроваджена програма формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда і психолого-педагогічні рекомендації щодо оптимізації розвитку професійно значущих складових комунікативної компетентності в системі професійної підготовки майбутнього логопеда можуть бути використані практичними психологами та викладачами закладів вищої освіти, як окремі розділи курсів професійно-орієнтованих дисциплін «Риторика, культура та техніка мовлення корекційного педагога», «Психолінгвістика», «Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія» та спецкурсів, спрямованих на підвищення комунікативної компетентності майбутніх логопедів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися та отримали схвалення на 5 Міжнародних науково-практичних конференціях, 2 Всеукраїнських науково-практичних конференціях (2015-2020 р.р.), а також на 4 університетських звітно-наукових конференціях та засіданнях кафедри психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2015-2020 рр.).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в освітній процес наступних закладів вищої освіти: Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка (довідка № 3795 від 08.12.2020 р.), Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (довідка № 88-552-213 від 11.12.2020 р.), ПЗВО

«Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика» (довідка № 10 від 27.01.2021 р.).

Публікації. Теоретичні та емпіричні результати дослідження відображено у 19 публікаціях, з них: 1 публікація у періодичних виданнях інших держав, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), 1 – у Міжнародних фахових періодичних виданнях та збірниках, 5 одноосібних статей у вітчизняних фахових виданнях, 11 – в інших наукових виданнях, матеріалах науково-практичних конференцій, 1 навчально-методичний посібник.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (372 найменувань, з яких 10 англійською мовою) та додатків (на 15 сторінках). Основний текст дисертації викладено на 199 сторінках. Текст дисертації містить 39 таблиць, 8 рисунків на 22 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 249 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету дослідження, його завдання, об'єкт, предмет та припущення, розкрито науково-теоретичні та методичні засади, окреслено наукову новизну, теоретичне й практичне значення; презентовано відомості про апробацію результатів та їх впровадження; публікації, відповідно до змісту дослідження, структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі** – *«Науково-теоретичні засади вивчення проблеми комунікативної компетентності логопеда»* проаналізовано наукові підходи до вивчення понять «спілкування», «комунікація», «компетентність», «компетенція» та «комунікативна компетентність», зміст, структуру, форми і психологічні умови формування комунікативної компетентності особистості; висвітлено психологічні особливості професійної діяльності логопеда та вимоги до його комунікативно-мовленнєвої підготовки.

Проблемою комунікативної компетентності у галузі психології займалися багато учених, як вітчизняних (І. М. Бевзюк, Л. В. Долинська, М. М. Заброцький, Н. Б. Завіниченко, С. Д. Максименко, М. П. Тимофієва, В. П. Черевко та ін.), радянських (О. І. Ємелін, Ю. М. Ємельянов, Ю. М. Жуков, В. І. Кашницький, Л. А. Петровська та ін.), так і зарубіжних (П. Андерсен, К. Кіффер, Р. П. Мільруд, С. Морлей, Ю. Хабермас та ін.). Узагальнення досліджень дозволяє розглядати даний феномен як систему внутрішніх ресурсів, знань, якостей, здібностей, умінь (когнітивні можливості людини до сприймання, оцінювання та інтерпретації ситуацій, планування комунікативних дій у ході спілкування, правила регуляції комунікативної поведінки та засоби її корекції, правила етикету, вербальні та невербальні засоби спілкування тощо), що допомагає встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, впливає на перебіг міжособистісних взаємодій, виконання соціальних ролей та ефективність комунікативних ситуацій.

У роботах (І. М. Бевзюк, Ю. М. Ємельянова, О. О. Кідрона, Л. А. Петровської, О. В. Сидоренко, В. П. Черевко, Н. В. Яковлевої та ін.) зазначається, що комунікативна компетентність є інтегративною особистісною якістю, яка зумовлює

адаптивність суб'єкта в ситуаціях спілкування, допомагає вільно володіти засобами соціальної поведінки та має складну компонентну структуру. Єдності у виділенні компонентів учені не демонструють, проте можна чітко простежити, що значущими серед них є комунікативні здібності (Ю. М. Ємельянов, А. К. Маркова, Є. В. Руденський, О. В. Сидоренко та ін.), комунікативні уміння, навички, знання з психології спілкування (І. М. Бевзюк, Н. Б. Буртова, Н. Б. Завіниченко, Ю. М. Ємельянов, В. П. Черевко та ін.).

У структурі феномену більшість дослідників виокремлюють: когнітивний компонент, що включає в себе: психологічні та комунікативні знання, перцептивні здібності (Ю. М. Ємельянов, Ю. М. Жуков, В. П. Черевко та ін.), емоційний, що містить соціальні установки, життєвий та комунікативний досвід, систему взаємовідносин особистості (Б. Ф. Ломов, В. П. Черевко та ін.) та поведінковий компоненти (комунікативні уміння, навички і здібності) (І. М. Бевзюк, Ю. М. Ємельянов, Ю. М. Жуков, Л. А. Петровська В. П. Черевко та ін.).

Комунікативна компетентність є однією із найважливіших складових професійної компетентності фахівців різного профілю, водночас, кожен вид професійної діяльності має власну специфіку, що змінює зміст комунікативної компетентності, надаючи їй своїх акцентів.

Здійснений аналіз комунікативно-мовленнєвої підготовки майбутніх логопедів дає можливість говорити про те, що на сьогодні система професійної освіти студентів напряму підготовки «Спеціальна освіта» (Логопедія) спрямована на розвиток і формування у випускника компетенцій і компетентностей, що необхідні для успішного здійснення професійної діяльності, проте недостатньо враховані психологічні особливості професійної діяльності логопеда, а саме: психологічна спрямованість навчання й врахування специфіки професійного та професійно-мовленнєвого спілкування.

Аналіз психологічних досліджень Н. М. Назарової, Н. Г. Пахомової, Ю. В. Пінчук, С. М. Шаховської, а також професіограми логопеда дозволив визначити психологічні та специфічні особливості даного фаху й узагальнити його професійно-значущі якості особистості (емоційно-вольові, пізнавальні, комунікативні та особистісні). Результати засвідчують, що більша частина професійно-значущих якостей логопеда відноситься до комунікативних, а всі інші так чи інакше обумовлюють їх розвиток, відповідно, результативність професійної діяльності логопеда безпосередньо залежить від багатьох його якостей, проте, особливого значення набувають якості, що пов'язані з особливостями професійного спілкування, на підґрунті яких розвивається комунікативна компетентність. Важливою особливістю діяльності логопеда є його приналежність до професій підвищеної мовленнєвої відповідальності, де його професійне спілкування й рівень розвитку комунікативної компетентності є головними інструментами логопедичного впливу, від ефективності використання яких багато в чому залежать можливості подальшого розвитку та соціалізації осіб із порушеннями мовлення. Професійна діяльність логопеда має соціальний характер, здійснюється у багатовимірному просторі (у різних системах взаємодії: різні соціальні ролі, позиції, функції, статуси тощо), де відбувається постійне спілкування із широкою різновіковою категорією людей (різними за віком дорослими і дітьми з порушеннями мовлення, їх батьками,

вихователями, вчителями, психологами, завідувачами і керівниками навчальних закладів, організацій, різних спеціальних освітніх, медичних установ тощо) (Т. Ю. Корнійченко, Ю. В. Пінчук, Л. В. Стахова, М. К. Шеремет); потребує умінь долати різноманітні комунікативні бар'єри під час професійного спілкування, довго утримувати контакт, відновлювати порушений зворотній зв'язок, застосовувати індивідуально-орієнтований, компенсаторний та корекційний характер спілкування, займати позицію безумовного прийняття іншої людини тощо (Л. С. Бейлісон, Н. Г. Пахомова, Н. Г. Петеліна, Л. Л. Стахова та ін.).

Узагальнюючи дані про специфіку діяльності логопеда, ми визначаємо комунікативну компетентність логопеда як інтегративне психологічне утворення фахівця у галузі спеціальної освіти, який володіє необхідним комплексом знань та вмінь з психології професійного спілкування, є позитивно мотивованим до комунікації з особами з порушеннями мовлення, актуалізує позицію безумовного прийняття іншого й ефективно реалізує комунікативну взаємодію в межах свого фаху.

З огляду на вищезазначену специфіку діяльності логопеда та спираючись на роботи І. М. Бевзюк, Ю. М. Жукова, Ю. М. Ємельянова, С. В. Петрушина, В. П. Черевко та інших дослідників, обґрунтована структура комунікативної компетентності майбутнього логопеда, яка представлена трьома взаємопов'язаними компонентами: когнітивним, емоційно-мотиваційним та поведінковим. Критерії і показники кожного із компонентів представлено у другому розділі.

На основі аналізу психологічних чинників та умов формування комунікативної компетентності особистості (Н. К. Зіналієвої, Т. Ю. Корнійченко, А. А. Попової, М. П. Тимофієвої та ін.), враховуючи вимоги до комунікативної компетентності вчителя, зокрема логопеда, нами було зроблено припущення про те, що психологічними умовами, що вплинуть на покращення рівня сформованості комунікативної компетентності є: особистісно-професійна зрілість; гуманістична спрямованість; комунікативні та організаторські здібності; професійна спрямованість; духовно-професійно-психологічна культура; рефлексивні процеси; саморегуляція поведінки.

Все вищезазначене покладено в основу емпіричного дослідження, спрямованого на визначення особливостей прояву структурних компонентів комунікативної компетентності, рівнів її розвитку, динаміки в процесі професійної підготовки та психологічних умов формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда.

У **другому розділі** – «Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативної компетентності майбутнього логопеда» представлено організаційно-методичні засади дослідження, визначено особливості розвитку складових комунікативної компетентності, виявлено критерії, показники, рівні розвитку та динаміку комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки, визначено умови її формування.

Досліджуючи комунікативну компетентність майбутнього логопеда, ми враховуємо, що комунікативна компетентність логопеда детермінована його діяльністю, структурні компоненти взаємопов'язані між собою, і у кожному компоненті виділено загальні та специфічні змістовні критерії та показники, вибір яких зумовлений специфікою професійної діяльності логопеда: 1) *когнітивний*

компонент: професійно-комунікативна підготовленість (показники: знання з психології спілкування; усвідомлення логопедом власного рівня комунікативної компетентності); 2) *емоційно-мотиваційний:* схильність до обраної професії та безумовне прийняття осіб із порушеннями мовлення (показники: позитивна професійна мотивація, загальний рівень комунікабельності, установка на реалізацію діяльності та на взаємодію з особами із порушеннями мовлення; ставлення до осіб з порушеннями мовлення); 3) *поведінковий:* володіння вербальними і невербальними засобами спілкування студентами-логопедами та позитивні міжособистісні взаємини майбутнього логопеда з особами із порушеннями мовлення (показники – вміння слухати і переконувати; ораторські вміння; розуміння вербальної і невербальної комунікації; рівень комунікативного самоконтролю; труднощі у взаємовідносинах та спілкуванні з іншими).

За результатами дослідження когнітивного компоненту комунікативної компетентності виявлено незначну кількість студентів з високим рівнем *професійно-комунікативної підготовленості* (I курс – 6,9 %; III – 8,9 %; IV – 18,6 %), біля 30 % студентів IV курсу перебувають на низькому рівні, а середній рівень на всіх курсах домінує (45,2 %; 54,4 %; 52,8 %) та залишається майже стабільним впродовж професійного навчання бакалаврів у закладі вищої освіти, що свідчить про поверхові знання з психології спілкування; недостатнє розуміння вимог до майбутньої професії та усвідомлення власного рівня комунікативної компетентності та комунікативних якостей, проте, у студентів є розуміння необхідності подальшого розвитку власної комунікативної компетентності.

Особливості розвитку та динаміки емоційно-мотиваційного компонента комунікативної компетентності свідчать про те, що у майбутніх логопедів переважає *позитивна професійна мотивація*, де провідними мотивами є внутрішні індивідуально-значущі мотиви – 37,0 %, що є свідченням прагнення студентів оволодіти професією логопеда, вона приваблює, відповідає їх здібностям, сприяє їх розвитку, має творчий характер; внутрішні соціально-значущі мотиви вибору професії виявлено у 27,4 % студентів-логопедів, у 18,5 % – домінують зовнішні позитивні мотиви і у 17,1 % зафіксовано домінування зовнішніх негативних мотивів. Загалом картина професійної мотивації є достатньо сприятливою, оскільки 81,5 % студентів виявили позитивну професійну мотивацію (внутрішню та зовнішню), яка є найбільш значущою з точки зору задоволення обраною професією. Динаміка професійної мотивації майбутніх логопедів позитивно змінюється, студенти до IV курсу здатні змінювати мотивацію, відбувається суттєве зниження показників зовнішньої негативної мотивації. Встановлено, що 52,1 % студентів-логопедів I курсу, 55,7 % III курсу та 53 % IV курсу знаходяться на бажаних для майбутньої професії *рівнях розвитку комунікабельності*, а отже, більше, ніж у половини студентів (53,6 %) достатньо розвинені комунікативні якості, хоча є резерви для подальшого розвитку. Дослідження прояву *установок на реалізацію діяльності та на взаємодію з особами із порушеннями мовлення* студентів свідчить про те, що вони прагнуть свободи (15,8 %, 5,82 середній бал) у власних діях і у навчанні, що є особливістю юнацького віку, більша частина досліджуваних орієнтована на майбутню професію і хочуть працювати за фахом (8,6 %, 5,5 серед.бал), бажають досягти успішного результату (14,4 %, 5,88 серед.бал) опускаючи деталі процесу

(16,2 %, серед.бал); достатньо альтруїстичні (14,4 %, серед.бал); егоїзм (9,4 %, серед.бал) проявляється у розумних межах; прагнуть влади, поваги та престижу (10,1 %, 5,71 серед.бал); орієнтація на матеріальний добробут (11,3 %, 5,0 серед.бал) не є пріоритетною, проте високий матеріальний дохід є обов'язковим. Слід зазначити, що кількісні показники установок майбутніх логопедів усіх курсів не дуже відрізняються й мають середній їх прояв. Дослідження *ставлення до осіб з порушеннями мовлення* студентів-логопедів виявило, що 7,2 % досліджуваних виявили високий показник безумовного прийняття інших; 13,5 % – середній показник з тенденцією до високого (середньовисокий); 63,1 % – середній показник із тенденцією до низького (середньонизький) і 16,2 % – низький показник. Загалом даний феномен показує деяку позитивну динаміку, проте у більшості досліджуваних переважає тенденція до низького показника (I курс – 92,0 %, III – 83,5 %, IV – 61,4 %) безумовного прийняття осіб із порушеннями мовлення.

Результати дослідження поведінкового компоненту комунікативної компетентності засвідчили, що у більшості майбутніх логопедів недостатньо розвинені *вміння слухати та ораторські вміння*. Рівень вище середнього становить 13,5 % досліджуваних; найчисельнішим є середній рівень – 57,7 %; нижче середнього становить 28,8%. Динаміка даного уміння показує різке збільшення показників уміння слухати нижче середнього рівня у процесі їх професійної підготовки до 70,0 % на IV курсі. Вивчення *вміння переконувати інших* засвідчило наступні показники розвитку уміння переконувати інших: низький рівень у 14,0 % досліджуваних, середній рівень (80,2 %) та високий рівень (5,8 % студентів). Вивчення *розуміння вербальної та невербальної комунікації* у майбутніх логопедів виявило у переважній більшості досліджуваних недостатньо розвинену невербальну комунікацію: високий рівень – 11,3 %, середній – 73,4 % та низький – 15,3 % досліджуваних. У динаміці відбуваються незначні зміни за рахунок збільшення кількості досліджуваних високого рівня і зменшення – низького та середнього рівнів, проте більшість студентів-логопедів знаходяться на середньому (73,4 %) рівнях розвитку. Дослідження *рівня комунікативного самоконтролю* констатувало достатньо сформований комунікативний самоконтроль у студентів-логопедів: високий рівень самоконтролю у 20,7 % досліджуваних, середній – 57,2 %, низький – 20,7 %. У динаміці даного показника відбуваються помітні позитивні зміни, проте, переважна більшість студентів залишається на середньому рівні. Результати дослідження засвідчили відсутність значних *труднощів у взаємовідносинах і спілкуванні з іншими*, з високим рівнем дисгармонійності взаємовідносин 7,6 % студентів, з середнім – 66,7 %, з низьким – 25,7 %. Результати динаміки виявили, що переважна більшість студентів-логопедів усіх курсів перебувають на середньому та низькому рівнях за всіма шкалами методики.

На основі кількісних показників структурних компонентів комунікативної компетентності майбутнього логопеда, було виділено три рівні розвитку (високий (6,8 %), середній (73,0 %) та низький (20,2 %)) досліджуваного феномена.

Майбутні логопеди з *високим рівнем* сформованості комунікативної компетентності демонструють високий рівень професійно-комунікативної підготовленості; мають глибокі теоретичні знання з психології спілкування; усвідомлюють рівень власних комунікативних можливостей і співвідносять із

вимогами майбутньої професії; демонструють схильність до обраної професії та наявність позитивної професійної мотивації; проявляють розвинені комунікативні якості; готові до взаємодії з особами із порушеннями мовлення; демонструють позитивне ставлення до них та володіють високим рівнем розвитку безумовного прийняття інших; уміють професійно правильно вести бесіду; уважно слухають інших та володіють здатністю до переконання; у студентів розвинені вербальна і невербальна комунікація; вони позитивно налаштовані на взаємодію з особами із порушеннями мовлення; у них достатньо розвинений комунікативний самоконтроль і відсутні труднощі у взаємовідносинах і спілкуванні з іншими.

До *середнього рівня* сформованості комунікативної компетентності було віднесено студентів-логопедів, показники яких відповідали здебільшого середньому рівню вищезазначених критеріїв, а також добре та/або погано розвинені деякі поодинокі показники. Такі студенти демонструють достатньо розвинену професійно-комунікативну підготовленість; мають певні теоретичні знання з психології спілкування, проте іноді плутаються у поняттях і можуть навіть виявляти неточності у судженнях; добре розуміють власні комунікативні можливості, проте нечітко усвідомлюють вимоги до майбутньої професії й некритично співвідносять їх з власними якостями; демонструють схильність до обраної професії; мають розвинені комунікативні якості; стримані та налаштовані на взаємодію з особами із порушеннями мовлення, при цьому демонструють достатній рівень розвитку безумовного прийняття інших; достатньо володіють уміннями та навичками ведення професійної бесіди; володіють навичками активного слухання, проте не завжди їх використовують; здатні переконувати інших; добре розвинені вербальна і невербальна комунікація, але студенти не завжди уміло декодують невербальні знаки і поведінку інших; неконфліктні й не агресивні, в більшості ситуацій контролюють власну комунікативну поведінку та легко вирішують ситуаційні труднощі у взаємовідносинах і спілкуванні з іншими.

Студенти з *низьким рівнем* сформованості комунікативної компетентності демонструють низький рівень професійно-комунікативної підготовленості; знання з психології спілкування поверхневі; недостатньо усвідомлюють рівень власних комунікативних можливостей та не співвідносять їх із вимогами майбутньої професії; схильні до обраної професії, проте у них переважають внутрішні соціально-значущі та зовнішні позитивні мотиви; недостатньо розвинені комунікативні якості; неготові до взаємодії з особами із порушеннями мовлення, демонструють недостатній рівень розвитку безумовного прийняття, часто виникають труднощі у встановленні контакту; недостатньо володіють навичками професійного спілкування; виявляють схильність до активного слухання; слабо розвинені уміння переконувати; існують труднощі кодування і декодування невербальних знаків і поведінки інших; недостатньо контролюють власну поведінку, надміру прямолінійні; не вважають за необхідне підлаштовуватись під ситуацію, а тому у них у процесі спілкування часто виникають труднощі і конфлікти.

Експериментально перевірено теоретично визначені психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда за допомогою пакету діагностичних методик та зафіксовано наявність різних за силою позитивних кореляційних зв'язків між показниками рівнів розвитку комунікативної

компетентності та психологічними умовами за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена: особистісно-професійна зрілість ($r=0,140$ при $p \leq 0,05$); гуманістична спрямованість ($r=0,462$ при $p \leq 0,001$); комунікативні та організаторські здібності ($r=0,191$ та $r=0,187$ при $p \leq 0,01$); професійна спрямованість ($r=0,223$ при $p \leq 0,01$); духовно-професійно-психологічна культура ($r=0,146$ при $p \leq 0,05$); рефлексивні процеси ($r=0,184$ при $p \leq 0,01$); саморегуляція поведінки ($r=0,368$ при $p \leq 0,001$).

Результати констатувального експерименту доводять, що комунікативна компетентність майбутнього логопеда в процесі навчання у закладі вищої освіти розвивається недостатньо успішно, що зумовило подальшу дослідницьку роботу з пошуку шляхів та засобів активізації визначених психологічних умов розвитку комунікативної компетентності майбутнього логопеда.

У **третьому розділі** – «*Формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда*» представлено обґрунтування підходів, принципів і теоретичну модель формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда, змістові й організаційні аспекти авторської програми з активізації психологічних умов формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки; висвітлено результати формувального експерименту, сформульовано психолого-педагогічні рекомендації викладачам закладів вищої освіти та студентам щодо розвитку комунікативної компетентності у майбутніх логопедів.

В основу розробки психологічної програми формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда покладено основні положення гуманістичного (Г. О. Балла, А. Маслоу, К. Роджерса), особистісно орієнтованого (І. Д. Беха, О. В. Бондаревської, І. С. Булах, І. С. Якіманської) та компетентнісного підходів (І. О. Зимньої, Н. В. Чепелевої), а також положення про можливість змін певних сторін особистості за відносно короткий проміжок часу методами активного соціально-психологічного навчання (І. В. Вачкова, Ю. М. Ємельянова, Ю. М. Жукова, О. В. Сидоренко та ін.).

Узагальнюючи вищезазначені результати теоретичних та емпіричних досліджень нами була розроблена теоретична модель формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки (див. рис. 1). Дана модель покладена в основу розробки розвивальної програми «Професійно-комунікативний тренінг «Успішний логопед»», метою якої є цілеспрямоване формування комунікативної компетентності майбутніх логопедів через поетапний розвиток її компонентів (когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового) шляхом активізації психологічних умов (особистісно-професійна зрілість; гуманістична спрямованість; комунікативні та організаторські здібності; професійна спрямованість; духовно-професійно-психологічна культура; рефлексивні процеси; саморегуляція поведінки) соціально-психологічними методами навчання. Завданнями програми є: активізація вищезазначених психологічних умов; поглиблення психологічних знань, зокрема з психології спілкування; усвідомлення значення професійного спілкування як самостійної цінності; розвиток самоаналізу та самооцінювання наявних комунікативних якостей і співвіднесення їх із вимогами професії логопеда; підвищення професійно-комунікативної підготовленості; розвиток у

студентів-логопедів здатності самоприйняття та безумовного прийняття інших; розвиток умінь активного слухання та вміння переконання; оволодіння прийомами кодування та декодування комунікативних повідомлень; формування позитивної, відкритої позиції у спілкуванні та взаємовідносинах; розвиток комунікативного самоконтролю і вміння долати труднощі під час спілкування.

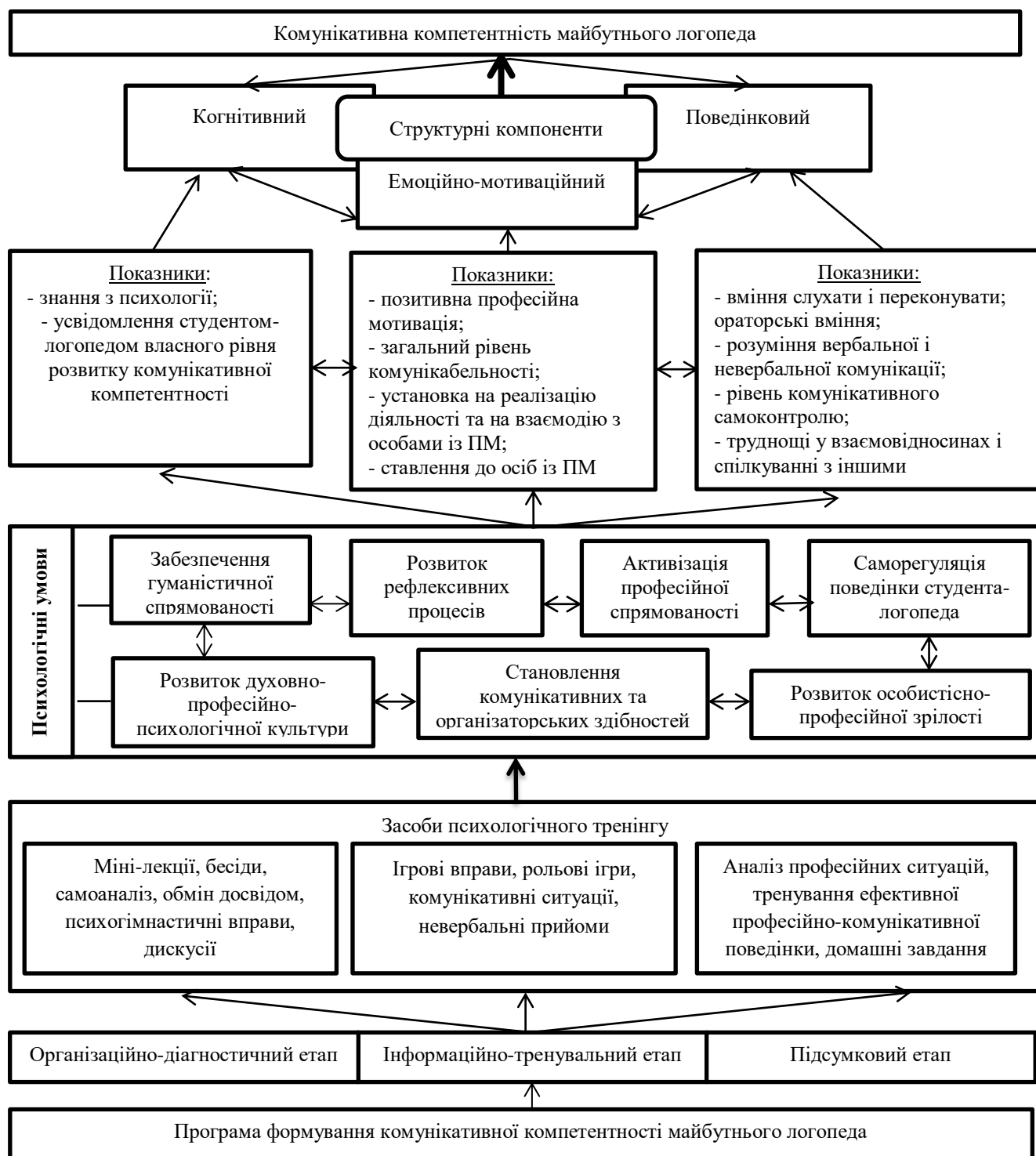

Рис. 1. Модель формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда

При організації та апробації розробленої нами програми було враховано специфіку професійного спілкування та підбрано форми та засоби активних методів навчання: міні-лекції, самоаналіз, обмін досвідом, психогімнастичні вправи, бесіди, групові дискусії, ігрові вправи, рольові ігри, комунікативні ситуації, невербальні прийоми, аналіз професійних ситуацій, тренування ефективної професійно-комунікативної поведінки. Кожне заняття програми пронизують вищезазначені психологічні умови формування комунікативної компетентності.

Реалізація програми проводилася зі студентами 2 та 3 курсів напряму підготовки «Спеціальна освіта» (Логопедія) у межах психологічного гуртка «Психологія спілкування майбутніх фахівців-логопедів» Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка впродовж II семестру 2019-2020 навчального року, 2 рази на тиждень, тривалістю 3 години, загальним обсягом 36 навчальних годин.

За результатами формувального експерименту в студентів експериментальної групи встановлено позитивні зміни в структурних компонентах комунікативної компетентності майбутнього логопеда. Так, у когнітивному компоненті на якісному рівні зафіксовано зміни, які проявилися у підвищенні професійно-комунікативної підготовленості та знань з психології спілкування, поглибленні значущості особливостей комунікативної компетентності та усвідомленні її значення у професійній діяльності логопеда, покращилося розуміння власних комунікативних можливостей, власного рівня розвитку комунікативної компетентності та появи потреби у її подальшому розвитку. В емоційно-мотиваційному компоненті на якісному рівні відбулося посилення позитивної професійної мотивації, підвищилися бажані для майбутньої професії рівні комунікабельності, підсилювалися соціально-психологічні установки, покращилася здатність до самоприйняття та безумовного прийняття інших. У поведінковому компоненті також відбулися якісні зміни, які проявилися у підвищенні вміння слухати та переконувати інших, розумінні вербальних і невербальних повідомлень, зростанні комунікативного самоконтролю, стабільності та гармонійності взаємовідносин з іншими.

Зафіксовано кількісні зміни в рівнях структурних компонентів комунікативної компетентності майбутнього логопеда. У когнітивному компоненті інтенсивно зріс високий рівень (з 6,7 % до 36,7 %). Відповідно, кількість досліджуваних з середнім (з 66,7 % до 50,0 %) та низькими (з 26,6 % до 13,3 %) рівнями знизилася. В емоційно-мотиваційному компоненті найбільше зросла кількість студентів з високим рівнем – з 3,3 % до 46,7 %, а кількість досліджуваних з середнім (з 63,4 % до 36,7 %) та низькими рівнями знизилась (з 33,3 % до 16,6 %). У поведінковому компоненті найбільше зросла кількість досліджуваних із високим рівнем (з 13,3 % до 43,3 %), відповідно, у середньому (з 46,7 % до 33,3 %) та низькому рівні (з 40,0 % до 23,3 %) відбулося зниження.

Узагальнення кількісних показників структурних компонентів комунікативної компетентності майбутнього логопеда засвідчило позитивні зміни в рівнях розвитку досліджуваного феномена (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів розвитку комунікативної компетентності майбутніх логопедів до та після формувального експерименту

Рівень комунікативної компетентності майбутніх логопедів	Досліджувані студенти-логопеди							
	Контрольна група (n=30)				Експериментальна група (n=30)			
	до експ.		після експ.		до експ.		після експ.	
	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%
Високий	4	13,4	5	16,7	3	10,0	17	56,6
Середній	18	60,0	19	63,3	20	66,7	11	36,6
Низький	9	26,6	6	20,0	7	23,3	2	6,7

Підвищення загального рівня комунікативної компетентності майбутнього логопеда зумовлено якісними та кількісними статистично значущими змінами в рівнях структурних компонентів (когнітивному, емоційно-мотиваційному та поведінковому) та активізацією вищеозначених психологічних умов. Результати визначення достовірності відмінностей засвідчують позитивні статистично значущі зміни в експериментальній групі на рівні $t=2,31$ при $p \leq 0,05$, в контрольній групі змін не відбулося, що доведено статистично – $t = 0,04$ при $p \leq 0,05$.

Зафіксовано позитивні статистично значущі зміни в показниках таких психологічних умов формування комунікативної компетентності: гуманістична спрямованість ($t = 3,7$ при $p \leq 0,001$); комунікативні ($t = 2,76$ при $p \leq 0,01$) та організаторські здібності ($t = 2,88$ при $p \leq 0,01$); професійна спрямованість ($t = 3,11$ при $p \leq 0,001$); рефлексивні процеси ($t = 2,20$ при $p \leq 0,05$); саморегуляція поведінки ($t = 2,71$ при $p \leq 0,01$). Водночас, у показниках таких психологічних умов формування комунікативної компетентності, як особистісно-професійна зрілість ($t = 1,51$ при $p \leq 0,05$) та духовно-професійно-психологічна культура (ЕГ за шкалою А – $t = 2,04$ при $p \leq 0,05$ та за шкалою Б – $t = 1,35$ при $p \leq 0,05$), зафіксовано тенденцію до зростання, але не на статистично значущому рівні. На нашу думку, ці психологічні умови потребують більш тривалих психолого-педагогічних впливів та інтеграції в усі форми освітнього процесу.

Відтак, узагальнюючи вищеописані результати, можна сказати, що авторська програма «Професійно-комунікативний тренінг «Успішний логопед»» реалізована в процесі професійного навчання студентів-логопедів, є ефективною. Свідченням того є суттєвий розвиток у показниках та рівнях структурних компонентів комунікативної компетентності майбутніх логопедів через активізацію психологічних умов її формування, таких як: гуманістична спрямованість; професійна спрямованість; комунікативні та організаторські здібності; рефлексивні процеси; саморегуляція поведінки; духовно-професійно-психологічна культура; особистісно-професійна зрілість та надали інформацію для розробки психолого-педагогічних рекомендацій для викладачів закладів вищої освіти та студентів щодо розвитку комунікативної компетентності у майбутніх логопедів.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено результати теоретико-емпіричного дослідження проблеми комунікативної компетентності майбутнього логопеда та психологічних умов її формування; виявлено специфіку та обґрунтовано зміст і структуру комунікативної компетентності логопеда як професійно значущого утворення його діяльності; визначено критерії діагностування, показники, рівні розвитку і динаміку цього феномена впродовж періоду професійної підготовки логопеда у закладі вищої освіти; визначено психологічні умови формування комунікативної компетентності логопеда; обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено ефективність моделі і програми формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки.

1. Професійне спілкування логопеда має вирішальне значення у професійній діяльності, переважна частина його часу витрачається на міжособистісні контакти. Психологічними особливостями професійної діяльності логопеда є: тісна взаємодія та постійне спілкування із широкою віковою категорією людей з порушеннями мовлення, надання кваліфікованої логопедичної допомоги дітям та дорослим; розвиток мовлення і корекція порушень мовлення; профілактика вторинних порушень, а також здійснення процесу навчання та виховання дітей даної категорії, враховуючи їх індивідуальні, психічні та фізичні особливості; володіння особистісно-орієнтованою позицією та позицією безумовного прийняття іншого, бути впевненим в унікальності і цінності кожної особи із порушенням мовлення та уміти переконати в цьому їх та інших, бути здатним до особистісно-морального заохочення та надихати до самореалізації. Комунікативно-мовленнєва підготовка студентів-логопедів використовує переважно традиційний підхід, спрямований на розвиток і формування у випускника компетенцій і компетентностей, що необхідні для здійснення професійної діяльності, проте недостатньо враховані психологічні особливості професійної діяльності логопеда, зокрема, специфіка професійного спілкування.

2. Комунікативна компетентність логопеда – інтегративне психологічне утворення фахівця у галузі спеціальної освіти, який володіє необхідним комплексом знань та вмінь з психології професійного спілкування, є позитивно мотивованим до комунікації з особами з порушеннями мовлення, актуалізує позицію безумовного прийняття іншого й ефективно реалізує комунікативну взаємодію в межах свого фаху. Структурними компонентами комунікативної компетентності майбутнього логопеда є: когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий компоненти, які наповнені загальними та специфічними критеріями й змістовними показниками, зумовленими специфікою професійної діяльності логопеда. Критеріями діагностування та їх змістовними показниками є: 1) когнітивний компонент: професійно-комунікативна підготовленість (показники: знання з психології спілкування; усвідомлення логопедом власного рівня комунікативної компетентності); 2) емоційно-мотиваційний: схильність до обраної професії та безумовне прийняття осіб із порушеннями мовлення (показники: позитивна професійна мотивація, загальний рівень комунікабельності, установка на реалізацію діяльності та на взаємодію з особами із порушеннями мовлення; ставлення до осіб з порушеннями мовлення); 3) поведінковий: володіння вербальними і невербальними

засобами спілкування студентами-логопедами та позитивні міжособистісні взаємини майбутнього логопеда з особами із порушеннями мовлення (показники – вміння слухати і переконувати; ораторські вміння; розуміння вербальної і невербальної комунікації; рівень комунікативного самоконтролю; труднощі у спілкуванні з іншими). За результатами емпіричного дослідження структурних компонентів найкраще розвинений емоційно-мотиваційний компонент, хоча і його кількісні показники не можна вважати достатніми, зокрема, установка на реалізацію діяльності та на взаємодію із порушеннями мовлення; ставлення до осіб з порушеннями мовлення (безумовне прийняття осіб із порушеннями). В інших компонентах найменш розвиненими є усвідомлення недоліків власної комунікативної компетентності, вміння слухати та вербалізувати педагогічні ситуації, здатність до переконання співрозмовника, кодування та декодування невербальних засобів спілкування.

3. Визначені рівні (високий, середній та низький) розвитку комунікативної компетентності майбутнього логопеда відрізняються обсягом розуміння: професійно-комунікативної підготовленості; знань з психології спілкування; усвідомлення власного рівня комунікативних можливостей; схильністю до обраної професії та наявністю розвиненої позитивної професійної мотивації; готовністю до взаємодії з особами із порушеннями мовлення та проявом позитивного прийняття інших; вміннями професійно вести бесіду; уважно слухати та здатністю переконувати; розумінням вербальної і невербальної комунікації; розвиненим комунікативним самоконтролем і відсутністю труднощів у взаємовідносинах і спілкуванні з іншими. На всіх етапах професійної підготовки виявлено переважаючі середнього та низького рівнів комунікативної компетентності майбутнього логопеда, що зумовлює необхідність пошуку шляхів та методів визначення психологічних умов формування досліджуваного феномену.

Емпірично виявлено психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда: особистісно-професійна зрілість; гуманістична спрямованість; комунікативні та організаторські здібності; професійна спрямованість; духовно-професійно-психологічна культура; рефлексивні процеси; саморегуляція поведінки.

4. Теоретичне обґрунтування моделі та програми формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда в процесі його професійної підготовки базувалося на гуманістичному, особистісно орієнтованому та компетентнісному підходах, а також на положенні практичної психології про можливість змін певних сторін особистості за відносно короткий проміжок часу різноманітними методами активного соціально-психологічного навчання. Авторська програма спрямована на цілеспрямоване формування комунікативної компетентності майбутніх логопедів шляхом розвитку професійно значущих її компонентів (когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового) через активізацію вищезазначених психологічних умов в системі професійної підготовки майбутнього фахівця із застосуванням соціально-психологічних методів навчання. За результатами апробації програми виявлено позитивні зміни у формуванні майже всіх показників професійно значущих складових комунікативної компетентності майбутнього логопеда. Так, у когнітивному компоненті зафіксовано підвищення рівня розвитку професійно-

комунікативної підготовленості (поглиблення знань з психології спілкування; покращилося розуміння власних комунікативних можливостей); у емоційно-мотиваційному компоненті – посилення позитивної професійної мотивації, установки на реалізацію та на взаємодію з особами із порушеннями мовлення та позитивного ставлення вчителя-логопеда до осіб із порушеннями мовлення; у поведінковому – підвищення вміння слухати, переконувати інших, розуміння вербальної і невербальної комунікації, зростання комунікативного самоконтролю та покращення взаємовідносин. Зафіксовано підвищення кількісних показників гуманістичної спрямованості, комунікативних та організаторських здібностей, професійної спрямованості, рефлексивних процесів та саморегуляції поведінки, особистісно-професійної зрілості, духовно-професійно-психологічної культури, що також є свідченням ефективності авторської програми не лише з формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда, а й його особистісно-професійного зростання.

5. Психолого-педагогічні рекомендації викладачам закладів вищої освіти та студентам щодо розвитку комунікативної компетентності у майбутніх логопедів відображають структуру досліджуваного феномена і розраховані на активізацію знань з психології спілкування; містять інформацію про те, що комунікативна компетентність є професійно значущим аспектом діяльності вчителя-логопеда, успішність якої залежить від високого рівня мотивації фахівця; передбачають створення умов для прояву власної точки зору, ініціативи та пошукової активності; сприяють усвідомленню значення комунікативної компетентності у діловому спілкуванні логопеда; спрямовані на оволодіння та вдосконалення майбутніми логопедами необхідних комунікативних умінь, навичок; підкреслюють значення самодіагностики власного актуального рівня розвитку комунікативної компетентності, цілеспрямованого планування та виконання комунікативних дій в різних ситуаціях спілкування, а також усвідомлення здобувачами вищої освіти необхідності подальшого пошуку індивідуальних шляхів саморозвитку та вдосконалення комунікативної компетентності, можуть бути використані в освітньому процесі з метою покращення якості навчання здобувачів вищої освіти за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта».

Дане дослідження не охоплює всіх аспектів проблеми формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда. Подальшого дослідження потребує визначення шляхів та засобів розвитку комунікативної компетентності майбутнього логопеда через розробку та впровадження системи психологічного супроводу формування даного феномену в спецкурси, навчальні й виробничі практики майбутніх логопедів, виявлення особливостей прояву, умов формування та динаміки у магістрів та працюючих логопедів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у періодичних виданнях інших держав, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР):

1. Dolynska L., Zaushnikova M. Formation of communicative competence of the future speech therapist in the process of professional training. *Polish journal of science.*

Warszawa : Global Science Center LP. 2020. №34. VOL. 2. ISSN (p) : 3353-2389. P. 64-67.

Статті у міжнародних фахових періодичних виданнях та збірниках:

2. Заушнікова М. Ю. Психологические аспекты профессиональной деятельности логопеда. *Сборник научных трудов Телавского Государственного Университета им. Якова Гогебашивили*. Тбилиси, 2016. Вып. 1 (29). С. 317–321.

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

3. Ємяшева М. Ю. (Заушнікова). Особистісні та професійно значущі якості особистості майбутнього вчителя-логопеда. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 3 до Вип.31: Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». Київ : Гнозис, 2014. С. 89–94.

4. Ємяшева М. Ю. (Заушнікова). Теоретичний аналіз професійно значущих якостей особистості майбутнього логопеда. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія* : збірник статей. Ялта : РВВ КГУ, 2014. Вип. 43. ч.3. С. 327–332.

5. Ємяшева М. Ю. (Заушнікова). Психологічний підхід до вивчення комунікативної компетентності. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 2 до Вип. 35, том I (13) : Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2015. С. 157–162.

6. Заушнікова М. Ю. Комунікативна компетентність майбутнього логопеда: поняття, зміст та структура. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 3 до Вип. 36, том II (18) : Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2016. С. 33–40.

7. Заушнікова М. Ю. Розвиток емоційно-мотиваційного компонента комунікативної компетентності студентів-логопедів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні наук* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 7 (52). С. 180–189.

Статті в інших наукових виданнях та матеріалах наукових конференцій (11 публікацій).

Навчально-методичний посібник:

8. Кравченко А. І., К. О. Зелінська-Любченко, М. Ю. Ємяшева (Заушнікова). Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія : навчальний посібник. Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 279 с. (у співавторстві).

АНОТАЦІЇ

Заушнікова М. Ю. Психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2021.

Дисертація присвячена виявленню психологічних умов формування комунікативної компетентності студентів-логопедів. Визначено поняття «комунікативна компетентність логопеда». Виявлено специфіку, обґрунтовано зміст і структуру (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий структурні компоненти) комунікативної компетентності логопеда. Визначено критерії (професійно-комунікативна підготовленість; схильність до обраної професії; безумовне прийняття осіб із порушеннями мовлення; володіння вербальними і невербальними засобами спілкування студентами-логопедами; позитивні міжособистісні взаємини майбутнього логопеда з особами із порушеннями мовлення), показники цього феномена (знання з психології спілкування; усвідомлення логопедом власного рівня комунікативної компетентності; позитивна професійна мотивація, загальний рівень комунікабельності, установка на реалізацію діяльності та на взаємодію з особами із порушеннями мовлення; ставлення до осіб з порушеннями мовлення; вміння слухати; вміння переконувати; ораторські вміння; розуміння вербальної і невербальної комунікації; рівень комунікативного самоконтролю; труднощі у спілкуванні з іншими) та рівні (високий, середній, низький), обґрунтовано та доведено психологічні умови (особистісно-професійна зрілість; гуманістична спрямованість; комунікативні та організаторські здібності; професійна спрямованість; духовно-професійно-психологічна культура; рефлексивні процеси; саморегуляція поведінки) формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда.

Теоретично обґрунтовано та створено модель, апробовано і доведено ефективність програми формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда шляхом активізації визначених психологічних умов активними соціально-психологічними методами навчання, що доводить доцільність її впровадження у освітній процес професійної підготовки логопедів. Розроблено психолого-педагогічні рекомендації викладачам та майбутнім логопедам з метою розвитку комунікативної компетентності у студентів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, спілкування, майбутні логопеди, психологічні умови, професійне спілкування, професійно-значущі якості, професійне навчання, активні методи навчання.

Заушникова М. Ю. Психологические условия формирования коммуникативной компетентности будущего логопеда. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2021.

Диссертация посвящена выявлению психологических условий формирования коммуникативной компетентности студентов-логопедов. Определено понятие «коммуникативная компетентность логопеда». Выявлена специфика, обосновано содержание и структура (когнитивный, эмоционально-мотивационный, поведенческий структурные компоненты) коммуникативной компетентности будущего логопеда. Определены критерии (профессионально-коммуникативная подготовленность; склонность к выбранной профессии; безусловное принятие лиц с нарушениями речи; владение вербальными и невербальными средствами общения;

положительные межличностные взаимоотношения будущего логопеда с людьми имеющими нарушения речи), показатели этого феномена (знания по психологии общения; осознание логопедом собственного уровня коммуникативной компетентности; положительная профессиональная мотивация, общий уровень коммуникабельности; установка на реализацию деятельности и на взаимодействие с лицами с нарушениями речи; отношение к лицам с нарушениями речи; умение слушать; умение убеждать; ораторские умения, понимание вербальной и невербальной коммуникации; уровень коммуникативного самоконтроля; трудности в общении с другими) и уровни (высокий, средний, низкий), обосновано и доказано психологические условия (личностно-профессиональная зрелость; гуманистическая направленность; коммуникативные и организаторские способности; профессиональная направленность; духовно-профессионально-психологическая культура; рефлексивные процессы; саморегуляция поведения) формирования коммуникативной компетентности будущего логопеда.

Теоретически обосновано и создана модель, апробирована и доказана эффективность программы формирования коммуникативной компетентности будущего логопеда путем активизации определенных психологических условий активными социально-психологическими методами обучения, доказывает целесообразность ее внедрения в образовательный процесс профессиональной подготовки логопедов. Разработаны психолого-педагогические рекомендации преподавателям и будущим логопедам с целью развития коммуникативной компетентности у студентов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, общение, будущие логопеды, психологические условия, профессиональное общение, профессионально значимые качества, профессиональное обучение, активные методы обучения.

Zaushnikova M. Yu. Psychological conditions of formation communicative competence of future speech therapist. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate degree in psychological sciences, specialty 19.00.07 – pedagogical and development psychology. National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2021.

The dissertation was dedicated to the study of psychological conditions of formation communicative competence of the speech therapists. The concept «communicative competence of future speech therapist» has been defined. The specificity is revealed, the content and structure (cognitive, emotional-motivational, behavioral structural components) communicative competence of the future speech therapists are substantiated. The criteria (professional and communicative readiness; inclination to the chosen profession; unconditional acceptance persons with speech disorders; possession of verbal and non-verbal means of communication by students speech therapists; positive interpersonal relationships of the future speech therapist with people who have a speech disorders), indicators of this phenomenon have been determined (knowledge of the psychology communication; the speech therapist's awareness own level of communicative competence; positive professional motivation, the general level of sociability; attitude to the implementation activities and interact with persons with speech disorders; attitude towards persons who have a speech disorders; listening ability; persuading ability; oratorical skills,

understanding of verbal and non-verbal communication; level of communicative self-control; difficulties in communicating with others) and levels (high, medium, low), substantiated and proven psychological conditions (personal and professional maturity; humanistic orientation; communication and organizational skills; professional orientation; spiritual-professional-psychological culture; reflexive processes; self-regulation of behavior) formation communicative competence of future speech therapist.

The model was theoretically substantiated and created, the effectiveness program for the formation communicative competence of future speech therapist by activating certain psychological conditions by active socio-psychological teaching methods in the process professional training, which proves the feasibility its implementation in the higher educational institutions. Psychological-pedagogical recommendations for teachers and future speech therapists have been developed with the aim at developing students' communicative competence.

Key words: communicative competence, communication, future speech therapists, psychological conditions, professional communication, professionally significant qualities, professional training, active teaching methods.

Підп. до друку 16.03.2021

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 0,9.

Ум. фарб.-відб. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 пр. Вид. № 11.

Видавець і виготовлювач:

ФОП Цьома С.П. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100.

Тел.: 066-293-34-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.